

Wie denkt er nog zelf?

Over leren denken en innerlijke vrijheid

Eerste druk © 2026 Bert Maes
Coverafbeelding: © Rodrigo – Adobe Stock
ISBN: 978-94-655-4154-9

LIEFDE (2021)
Concrete sleutelementen voor de 21ste eeuw

WIJSHEID (2022)
Ongewoon gezond verstand in het dagelijks leven

SPIRITUALITEIT (2022)
Een zoektocht naar een hedendaags godsbeeld
en een pleidooi voor een nieuw mensbeeld

GENERATIE Z (2023)
De jeugd van tegenwoordig & onderwijs, werk, marketing, mentale
gezondheid, geluk, wijsheid, liefde, spiritualiteit en politiek

MENTAAL WELZIJN (2023)
Op het werk, op school en thuis

MARKETING VANUIT HET HART (2024)
6 moderne niet-manipulatieve methoden om harten te raken en de
wereld beter te maken

ONDERWIJS IN 2040 (2024)
Over het doel van onderwijs en de toekomst van leraren

HOUDEN VAN LERAREN (2024) – met Greet Decin & Sanne Baeck
Directeurs, ondersteuners en lokale besturen in actie

MENSEN MET KARAKTER (2025)
De essentiële karaktersterktes van de grootheden uit de oudheid
tot de visionairs van vandaag

AUTHENTIEK MENS ZIJN (2025)
in tijden van artificiële intelligentie, populistische eenvoud en
verlangen naar echt geluk

HET INNERLIJK KOMPAS (2026)
Navigeren door het leven met 15 tijdloze waarden: een kleine atlas

SUBJECTIFICATIE (2026)
Over de vorming van het zelf in taal, cultuur en onderwijs

Wie denkt er nog zelf?

Over leren denken en innerlijke vrijheid

Bert Maes

*Het kwaad ontstaat door
het onvermogen na te denken.*

Hannah Arendt

*Kritisch denken zou de basis moeten zijn
van wat we kinderen en studenten
op scholen en universiteiten leren.*

Alette Smeulers

*De harde waarheid is dat wat je ook denkt te weten over
een onderwerp, je waarschijnlijk maar ongeveer 10
procent weet van wat er werkelijk aan de hand is.*

Patrick King

*Het spijt me als ik u betrek in een filosofische discussie,
maar het leven is nu eenmaal te kort om
alleen maar naar een tafel te staren.*

Alexei Navalny

Inhoudstafel

<i>Inleiding: "Sapere aude!"</i>	9
<i>Hoofdstuk 1: Gedachteloosheid, mindfulness en bewustzijn</i>	14
<i>Hoofdstuk 2: Een korte geschiedenis van het denken en het leren</i>	20
<i>Hoofdstuk 3: Wat denken eigenlijk is</i>	28
<i>Hoofdstuk 4: Leren en identiteit</i>	43
<i>Hoofdstuk 5: Hoe artificiële intelligentie werkt</i>	56
<i>Hoofdstuk 6: Onderwijs in redelijkheid</i>	64
<i>Hoofdstuk 7: Leren denken bij adolescenten</i>	75
<i>Hoofdstuk 8: Gehoorzaamheid, liever een jaknikker dan een rebel</i>	80
<i>Hoofdstuk 9: De intellectuele en psychologische eigenschappen van een kritisch denker</i>	84
<i>Hoofdstuk 10: Onafhankelijk denken, de kunst van innerlijke vrijheid</i>	90
<i>Epiloog: Het verzet van de redenaar</i>	99
<i>Bronnen</i>	105

Inleiding: “Sapere aude!”

Het voorbije jaar merkte ik hoe schrijven in de publieke ruimte iets met een mens doet. Op wat ik online en offline schreef, kwamen regelmatig scherpe reacties. Dat hoort bij het publieke debat. Tegelijk merkte ik ook iets anders: hoe kritiek tot zelfcensuur kan leiden, niet omdat een argument overtuigt, maar omdat de toon en de heftigheid van reacties mij voorzichtiger maakten.

Dat bracht me bij een bredere vraag over de conditie van denken in deze tijd. Nooit eerder beschikten mensen over zoveel hulpmiddelen en zoveel manieren om kennis te verwerven. Nooit eerder konden antwoorden zo snel gegenereerd en verspreid worden. Informatie is overvloedig aanwezig. Dat betekent nog niet dat denken dat ook is. Sociale media belonen verontwaardiging, vijandigheid en polariserende signalen (Brady, 2023 & McLoughlin, 2024). Dat maakt simplistische framing aantrekkelijker. Valse (geautomatiseerde) accounts beïnvloeden regelmatig verkiezingen door specifieke inhoud te versterken. Algoritmes selecteren wat zichtbaar wordt en geven extra gewicht aan wat al veel aandacht krijgt. Kunstmatige intelligentie genereert in seconden samenvattingen, standpunten en ogenschijnlijk doordachte antwoorden. Denken vraagt vertraging en onderscheidingsvermogen. En dat is vandaag niet zo vanzelfsprekend.

“*Sapere aude!*” schreef **Immanuel Kant** in 1784, een formulering ontleend aan de Romeinse dichter Horatius (*Epistulae* I, rond 20 v.Chr.). Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen. Durf af te wijken. Kant gebruikte het in een essay van 10 pagina's met de titel “*Beantwortung der*

Frage: Was ist Aufklärung?". Het werd het motto van de Verlichting. Hij definieerde Verlichting als de moed om na te denken, als *"het opstaan van de mens uit zijn zelfopgelegde onvolwassenheid"*. Onvolwassenheid is het onvermogen voor zichzelf te spreken zonder leiding van een autoriteit.¹ Deze onvolwassenheid is *"zelfopgelegd"*, niet het gevolg van een gebrek aan intelligentie, maar van een gebrek aan moed om het zonder begeleiding van een ander te gebruiken.

De *"gedachteloze grote massa,"*² stelde Kant, geeft er de voorkeur aan dat anderen voor hen nadenken. Soms staan er structuren in de weg weten we van **Marx en Foucault** (klasse, geslacht, ras, opleiding, macht, ...), maar vaak, zo zei Kant, is er gebrek aan moed en zijn de obstakels intern: *"Luiheid en lafheid zijn de redenen waarom zo'n groot deel van de mensheid, lang nadat de natuur hen van externe leiding heeft bevrijd, toch graag onvolwassen blijft in het leven."*

Anno 2026 is de verleiding van onvolwassenheid groot. *"Er is een schrijnend gebrek aan moed om zich uit te spreken,"* zei **Michael De Cock**, voormalig directeur van de Koninklijke Vlaamse Schouwburg (KVS). *"Mijn zoon werd op school gevraagd te stoppen met zoveel na te denken en gewoon uit te voeren wat men van hem vraagt,"* deelde auteur **Mariam Benjelloun** op LinkedIn. Op hetzelfde platform las ik in een bericht van filosoof **Tamara van den Berg**: *"Wie de positie van de intellectuele status quo bevraagt, loopt al snel het risico*

¹ Wat het meest volwassenheid (en het doel van opvoeding) kenmerkt, volgens de Nederlandse pedagoog **Martinus Jan Langeveld** (2026), is *"zelfverantwoordelijke zelfbepaling"*, dat wil zeggen: iemand die zelfstandig keuzes kan maken en daarvoor verantwoordelijkheid kan dragen. Het gaat om een sociaal-zedelijk-persoonlijk mens worden, vrij én verantwoordelijk, in verbondenheid met anderen en met oog voor waarden en normen.

² **Nancy H. Kleinbaum** verwoordde het in 'Dead Poets Society' (1989) als: *"Ofwel onderwerpen jullie je aan de wil van de academische hoi polloi (de kudde, de massa) en laten jullie de vrucht aan de wijnstok verschrompelen, ofwel triomferen jullie als individuen."*

te worden weggezet als 'fout' of 'kwetsend'." Rechters in Amerika zijn bang om zich uit te spreken tegen president Trump, blijkt uit een filmpje van senator **Richard Blumenthal**. In Vlaanderen staat de *"vrijheid van onderwijs onder druk, maar hoger onderwijs slaat niet terug,"* kopte het Leuvense studentenblad Veto (2026). *"Verschillende bronnen uit het onderwijs geven aan de confrontatie met de minister te vermijden uit schrik voor financiële gevolgen"*.

Volgens **Wayne Stargardt** (2025), voorzitter van de MIT Free Speech Alliance, is er aan het Massachusetts Institute of Technology, een van de meest vooraanstaande universiteiten ter wereld, een aanzienlijke mate van zelfcensuur ontstaan uit angst voor represailles bij afwijkende standpunten. Wanneer mensen vrezen voor reputatieschade of economische druk, gaan ze hun woorden filteren. We hebben sowieso een neiging tot aanpassingsdrang en conformiteit, maar vandaag begrenzen we – door de sfeer van angst – onze eigen uitspraken. Zo ontstaat een cultuur waarin kritische gedachten worden ontmoedigd ten gunste van volgzzaamheid; anders gezegd: een cultuur van zelfopgelegde onvolwassenheid.

"Het tijdperk van het redelijke gesprek is voorbij," schrijft **Adam Kirsch** (2026) in *The Atlantic*. Het tijdperk waarin publieke discussie nog door redelijke argumenten werd gedragen – Jürgen Habermas' ideaal van de democratie als redelijke gespreksruimte – staat op instorten. De publieke ruimte functioneert niet langer volgens de regels van redelijkheid. In plaats van het open, redelijke gesprek waarin burgers, politici, media en instellingen argumenten uitwisselen, elkaar tegenspreken, hun beweringen verantwoorden met redenen en samen zoeken naar wat